

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК94 (477)

Сергій Шумило

ДО ПИТАННЯ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ МІСІЇ СВЯТИХ КИРИЛА І МЕФОДІЯ, ВИНАЙДЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ І ПОЧАТКОВОЇ ХРИСТІЯНІЗАЦІЇ РУСИ В ІХ ст.

Дослідження присвячене питанням просвітницької місії святих Кирила і Мефодія, винайдення ними слов'янської писемності і початкової християнізації Русі в ІХ ст. Спираючись на різноманітні давньоруські та візантійські історичні свідоцтва і джерела, а також дослідження інших авторів, обґрунтовується гіпотеза, що слов'янські просвітителі Кирило і Мефодій винайдення слов'янської писемності і перші переклади Святого Письма здійснили до своєї подорожі у Моравію, в рамках візантійської дипломатичної місії 861 – 862 рр. на Русь, в результаті якої відбулося перше хрещення правлячої верхівки Київської Русі.

Ключові слова: Святі Кирило і Мефодій, київський князь Оскольд, християнізація Русі, слов'янська писемність, Візантія, Київська Русь, Крим, Хазарія.

У 2016 р. виповнюється 1155-річчя місіонерської діяльності святих Кирила і Мефодія в Криму і так званих «землях Хазарії».

Тема ця досі залишається найменш вивченою, повною протиріч і недовомовленостей. Досі серед учених немає єдиної думки відносно географії маршруту хазарської місії 861 – 862 рр., її причин і наслідків. Як зауважував проф. М. Артамонов, питання про хазарську місію Константина (Кирила) Філософа «належить до числа найскладніших і найбільш заплутаних проблем хазарської історії, оскільки попередні дослідники не знаходили для нього належного підходу»¹.

Варто зазначити, що наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. у вітчизняній науці спостерігався певний прорив у цьому питанні. Такі видатні вчені, як акад. В. Ламанський, проф. В. Пархоменко, проф. А. Карташов та інші робили спроби знайти відповіді на загадкові аспекти цієї місії та її значення в початковій історії Давньої Русі². Проте, після подій 1917 р., продовження вивчення цього питання було фактично перерване через різні суб'єктивні чинники.

На думку вказаних істориків, так звана «хазарська місія» святих Кирила і Мефодія мала пряме відношення до походу русів у 860 р. на Константинополь і дипломатичних переговорів, що відбулися невдовзі по тому між Руссю і Візантією.

Оскільки ця подія мала виняткове значення у процесі становлення державності Київської Русі та її християнізації, зупинимося на ній детальніше.

© Шумило Сергій Вікторович – директор Міжнародного інституту афонської спадщини в Україні, головний редактор наукового альманаху «Афонська спадщина», заступник голови «Товариства пам'яті князя Оскольда».

Згідно з вітчизняними і візантійськими літописними джерелами, 18 червня 860 р. руський флот у складі 200 кораблів атакував столицю Візантійської імперії³. І хоча самого міста русини взяти так і не змогли, проте близько тижня протримали в неймовірному страху беззахисних жителів Царгорода. Про це повідомляє безпосередній очевидець і учасник тих подій – святий патріарх Фотій⁴. При цьому, як повідомляє «Повість временних літ», від руйнування руськими язичниками місто було врятоване дивом: після молебня і покладення св. патріархом Фотієм влахернської Ризи Богородиці в морі несподівано піднялася буря і «безбожнихъ Руси корабли смяте»⁵. Никоновський літописний звід із цього приводу доповнює: «Взвратишася Оскольдъ и Диръ отъ Царяграда въ мале дружине, и бистъ въ Києве плач велий»⁶. Аналогічні свідчення зустрічаємо ми в Іоакимовському літописі. Є згадка про цю подію і в пізніших творах (Густинський літопис та інші).

Свідчення вітчизняних літописів істотно доповнюють свідчення про напад русинів у 860 р. на Царгород – як болгарського хронографу Георгія Амартола, що повідомляє про похід Оскольда Київського на Константинополь, так і більше десятка візантійських хронік*.

При цьому в грецьких джерелах походу Русі на Царгород у 860 р. і подіям, що послідували за ним, приділено досить серйозну увагу. Усе це свідчить про те значення, яке ця подія мала не лише для майбутніх русько-візантійських відносин, але і для всієї світової ойкумени.

Грецькі джерела практично одногласно повідомляють, що, зазнавши поразки під стінами Царгорода і повернувшись додому, руські князі невдовзі прислали до візантійського імператора послів. У результаті проведених дипломатичних переговорів між двома країнами був укладений мирний договір, що пов'язав до того безвісну Русь і могутню Візантію узами дружби і міждержавних відносин⁷. По суті, відбулося «дипломатичне визнання» давньоруської держави на міжнародному рівні⁸.

У обговорюваній темі важливу роль відіграє питання про місце локалізації Русі, що організувала похід 860 року. Традиційно більшість учених, посилавшись на літописні джерела, відносить його до Києва і Середнього Подніпров'я⁹. Проте є й інші думки. Так, наприкінці XIX ст. деякими істориками висловлювалося припущення, що похід здійснила «Тмутараканська» або Азовсько-Чорноморська Русь¹⁰. На початку XXI ст. з-під пера деяких російських дослідників з'явилася нова гіпотеза про те, що першою столицею Русі була Ладога, і, відповідно, похід на Константинополь міг бути здійснений з півночі¹¹. Є також припущення про те, що похід цей був здійснений якимсь «Руським каганатом», що гіпотетично міг розташовуватися десь у межах річчї Волги, Трубежа і Которослі, а то і взагалі Хазарією, яка нібито заснувала навіть Київ¹².

Незважаючи на появу останнім часом різних гіпотез з цього питання, все ж доводиться визнати, що наявні вітчизняні літописні свідчення однозначно поход русів на Царгород у IX ст. відносять до Києва і його князя Оскольда. Як би ми не намагалися пояснити наявність цих свідчень у давньоруських літописах, факт залишається фактом: ніяких інших документів, що підтверджували б причетність до походу 860 р. якихось інших центрів Русі, окрім Києва, ми не маємо. Тому доводиться виходити з того, що нам повідомляє давньоруський літопис.

З іншого боку, необхідно визнати справедливою думку, що Київ навряд чи міг самостійно організувати в 860 р. похід на Царгород. Швидше за все, в подібному поході брали участь різні племена Давньої Русі, об'єднані, згідно з арабськими джерелами, навколо трьох рівноправних центрів: Куявії, Славії і Артанії¹³.

Найправдоподібнішою представляється реконструкція походу, запропонована проф. Г. В. Вернадським, який, відаючи перевагу так званій «тмутараканській

* Хроніка Симеона Логофета, повідомлення Микити Пафлагонянина, Константина Багрянородного, Лева Граматика, Скорочувача Симеона, Георгія Мніха, Продовжувача Феодана, Іоана Скілиці, Георгія Кедрина, Іоана Зонари, Михаїла Еліки, Константина Манасія, Феодосія Мелитенського та інших. Також присутні згадування про цю подію в листі римського папи Миколая до імператора Михаїла від 28 вересня 865 року, у Венеціанській Хроніці Іоана Диякона, в т. зв. «Брюсельській» хроніці, яка називає навіть точну дату нападу Русі на Константинополь (18 червня 860 р.), а також в низці польських хронік (Я. Длугоша, М. Міховського, М. Стрийковського та ін.).

теорії», все ж вважав, що походи Азовсько-Чорноморської Русі на Константинополь здійснювалися за безпосередньої участі, а то й верховенства Русі Київської. Як він писав: «В 860 р. Аскольд і Дір об'єднали сили з приазовськими русами для нападу на Константинополь»¹⁴. «Цілком можливо, що в районі лагуни, утвореної при впаданні Кінської в Дніпро, нижче за сучасне місто Запоріжжя, експедиційні війська Руського каганату возз'єдналися із загоном Аскольда і Діра, що йшов з Києва. Об'єднана флотилія руських кораблів, вірогідно, потім пішла вниз по Кінській і нижньому Дніпру в Чорне море, а по ньому попрямувала прямо на південь до Босфору»¹⁵.

Подібної думки дотримувався й інший прибічник «тмутараканської теорії» Д. І. Гловайський, який, зазначаючи, що похід 860 р. здійснювала «Дніпровська або Полянська Русь»¹⁶, уточнює, що «морські походи Київських Русів здійснювалися, звичайно, за допомогою їх приморських родичів»¹⁷.

Якщо визнати справедливою версію, що цей похід здійснювався об'єднаною армією різних слов'янських племен під керівництвом русів на чолі з київськими князями, то тоді сама собою відпадає і проблема з локалізацією його початкового регіону. Питання, звідки саме виступив об'єднаний флот русів, втрачає свою принциповість. Навіть якщо і не з Києва, а з Причорномор'я або Приазов'я, це абсолютно не означає, що він не міг розроблятися і координуватися з Києва. Інакше можна поставити під сумнів і літописні свідчення про причетність Києва до походів на греків під час князювання Олега, Ігоря, Святослава, Володимира і Ярослава. Чи з Києва розпочиналися ці походи або з якихось інших опорних пунктів? Святослав взагалі довгий час свою ставку тримав в Дунайській Болгарії, проте це зовсім не означало, що Київ не був центром Русі.

З літописних джерел ми знаємо, що київські князі неодноразово «воювали країну Корсунську». У цьому регіоні Київська Русь справдана мала свої інтереси, власні колонії і бази, чим і пояснюється її військова і торговельна активність у Криму, Причорномор'ї і Приазов'ї. Подібні опорні пункти Київська Русь могла мати тут і на початковій стадії свого розвитку в IX ст. Як уже відзначалося, археологічні дані не підтверджують можливість існування тут самостійної держави русів. При цьому, на думку Д. Таліса, це не знімає можливості проникнення в регіон «нечисленних і етнічно розрізнених груп, у тому числі і слов'янських, які не залишили ніяких археологічних слідів»¹⁸. Таким чином, якщо і можна говорити про присутність у Причорноморсько-Приазовському регіоні русів, то швидше у вигляді невеликих руських військових баз, що спиралися на «союзницьку допомогу» місцевого населення, але ніяк не окремої потужної держави русів¹⁹.

До речі, якщо виходити з описів патріарха Фотія, то абсолютно очевидно, що йдеться все ж не про сусідів візантійських володінь у Причорномор'ї і Криму, але про віддаленіший і маловідомий грекам народ. З усіх народів під такі описи підпадає тільки Київська Русь періоду свого становлення.

З іншого боку, якщо врахувати, що Київ в IX ст. міг мати свої бази й опорні пункти в Криму і Приазов'ї, то цілком можливо, що той же князь Оскольд міг приймати грецьких послів і єпископа (і, зокрема, святих Кирила і Мефодія) та проводити Віче за участю частини бояр і дружини не лише в Києві, але і в одній з руських баз на Азовсько-Чорноморському узбережжі або в Криму. І там же прийняти обряд хрещення, як пізніше це зробив і князь Володимир Київський, який хрестився не в стольному Києві, а в Херсонесі. У такому випадку, якщо ця гіпотеза вірна, переказ про хрещення Оскольда цілком співпадає не лише з грецькими хроніками, але і з Паннонськими життями Кирила і Мефодія, що повідомляють про скликання Віче, про явлене на ньому чудо неспалимого Євангелія і хрещення язичницького кагана і його підданих, що послідувало після цього.

Таке трактування частково знімає питання про те, яка ж Русь хрестилася в IX ст. – Київська або Азовсько-Чорноморська. Враховуючи існування в середині IX ст. тісних зв'язків між Києвом і Азовсько-Чорноморськими колоніями Русі, ми цілком можемо припустити, що хрестилися тоді представники обох частин Русі за безпосередньої участі київського князя Оскольда. До речі, цим якоюсь мірою може пояснюватись і те,

що в пізнішому київському літописанні не бачимо хрещення Оскольда. Відбувшись за межами Києва, воно могло залишитися непоміченим для основної маси київських язичників, а тому, можливо, не чітко збереглося і в народній пам'яті.

Правдоподібність цієї версії частково підтверджують і знахідки київських скарбів. Якщо похід русів дійсно зазнав поразки від бурі, що несподівано розігралася, то ні про які «щедрі дари» з Константинополя тоді не могло бути і мови. Тому і в київських скарбах немає монет царгородського карбування того часу. Проте в київських скарбах IX – X ст. достатньо візантійських монет херсонеського карбу. Зокрема, найбільш ранні з них належать Михайлу III і Василю Македоняну²⁰.

Ці монети підтверджують факт укладення мирного договору між русами та візантійцями і підношення русам щедрих дарів. Те, що знайдені візантійські монети були херсонеського карбу, ніяк не спростовує вищесказаного. Дари могли бути піднесені русам і в Херсонесі, де цілком міг підписуватися і мирний договір між Руссю і Візантією. Так само отримував у Херсонесі дари, укладав договори і навіть приймав хрещення століттям пізніше київський князь Володимир.

До речі, саме до цього часу (860 – 861 рр.) Життя св. Кирила (Костянтина Філософа) відносять його перебування в Херсонесі у складі офіційного візантійського посольства. Згідно з Життями, саме тоді в Херсонесі Кирило і Мефодій уперше познайомилися з текстами, що були написані «руськими письменами», і з людиною, що навчила їх руській мові. І, судячи з усього, саме тут ними було завершено винахід загальнослов'янської писемності²¹. Якщо представники посольської місії імператора вивчали в Херсонесі руську мову, то чи не означає ця присутність тут же посольства і від руського князя? А отже, цілком імовірно, що і переговори між русами і візантійськими послами після подій 860 р. могли проходити саме в Херсонесі.

З грецьких джерел відомо, що наслідком походу русів у 860 р. на Константинополь було підписання мирного договору між Руссю і Візантією. Одним з пунктів цього договору було питання про хрещення русів.

Подібні свідчення про перше Хрещення на Русі в IX ст. зустрічаються у багатьох візантійських авторів, зокрема у патріарха Фотія, Микити Пафлогонянина, Костянтина Багрянородного, Кедрина, Скилиці, Зонари, Льва Граматика, Михайла Гліки та інших. З цих джерел ми знаємо, що хрещення прийняли ті руси, що здійснювали похід на Царгород. А «Повість временних літ» та інші вітчизняні літописи керівництвом цим походом однозначно відносять до київського князя Оскольда. Найдетальніше вказані події описані в Никонівському літописному зводі²², що доніс до нас відомості раннього руського літописання. Крім того, свідчення про похід русів на Царгород і прийняття християнства зустрічаємо ми також і в низці інших вітчизняних джерел. Навіть такі пізні з них, як Густинський літопис, Мазуринський літописець, Хронограф західноруської редакції та інші зберегли пам'ять про цю подію. Зустрічаються згадки про це також в Степенній книзі, Київському Синописі та інших творах. Навіть Церковний Статут св. князя Володимира відображає факт прийняття християнства на Русі за св. патріарха Фотія.

Грецькі джерела повідомляють, що в результаті укладення між Руссю і Візантією мирного договору з Константинополя до русів була відряджена християнська просвітницька місія, що успішно охрестила руського князя і деяких з його бояр, дружинників і підданих. При цьому Костянтин Багрянородний та ряд інших візантійських авторів уточнюють, що сталося це хрещення на спеціально скликаному віче, після тривалих релігійних диспутів і показаного грецьким місіонером чуда з неспалимим Євангелієм. Ці описи близько перекликаються з повідомленнями Никоновського літописного зводу, де в розділі, виділеному під заголовком «О князи Русьтем Осколде», не лише повідомляється про прийняття русами та їхнім князем християнства, але також уточнюється, що їхнє хрещення було здійснене в результаті чуда з Євангелієм, що не згоріло, а сама ця подія віднесена безпосередньо до київського князя Оскольда²³.

Але, що понад усе вражає, саме ці ж події описуються в житійних текстах про св. Кирила (Костянтина Філософа) як Паннонських, так і інших, зокрема в Кольбертинських анналах і Бандуричевому казанні. З них ми знаємо, що чудо з неспалимим

Євангелієм здійснили святі Кирило і Мефодій під час своєї так званої «хазарської місії», яка відбулася в 861 – 862 рр. У результаті цього дива від них хрестилися тоді язичницький каган і з ним близько 200 сімей.

При цьому Італійська легенда уточняє, що солунські брати свою місію навернення язичників до християнства здійснили не в самій Хазарії, але в «хазарській провінції», а «Бандуричеве казання» доповнює, що св. Кирилом (Костянтином Філософом) був охрещений тоді саме руський князь-каган, правда, помилково названий Володимиром. Проте таке помилкове змішування двох хрещень Русі в 860-і рр. і 980-і рр., тобто при Оскольді й Володимирі, зустрічається в багатьох джерелах післяволодимирової доби. Так, як вже відзначалося, навіть Церковний Статут св. князя Володимира змішує дві ці події і повідомляє, що Володимир прийняв хрещення від патріарха Фотія, який жив за 100 років до Володимира і за якого Русь справді прийняла хрещення в 860-і рр. Аналогічно в Тверському і Воскресенському літописах повідомляється, що Костянтин Філософ, а в «Повісті временних літ» просто Філософ проповідував християнство київському князеві Володимирі. Таким чином, незважаючи на наявні хронологічні неточності, давньоруський літопис зберіг пам'ять про причетність святих Кирила і Мефодія до хрещення Русі в IX ст.

На думку акад. В. Ламанського, подібні змішування подій першого і другого хрещень Русі свідчать про те, що автори цих описів користувалися якимись більш древніми, такими, що не дійшли до нас, джерелами, але які через незнання подробиць хрещення за Оскольда помилково були перекладені ними стосовно лише хрещення Володимира²⁴. Крім того, як вважали акад. О. Шахматов, акад. Б. Рібаков та інші, в XII ст. давньоруські літописні тексти зазнали істотного редагування з боку переписувачів (так звана «Мстиславова редакція 1118 року»)²⁵. Судячи з усього, особливої цензури зазнали повідомлення про перше Хрещення Русі в IX ст., які, на догоду династично-політичним інтересам Рюриковичів, штучно переносилися на події Володимирового хрещення²⁶, що і викликало наявну в джерелах плутанину.

Як би то не було, але, співставляючи вищезгадані візантійські й вітчизняні свідчення про хрещення русів у 860-і рр. і подробиці так званої «хазарської місії» святих Кирила і Мефодія, цілком правдивою виглядає версія про те, що перше хрещення на Русі в IX ст. було здійснене саме цими слов'янськими просвітителами. На цій версії, як уже відзначалося, наполягали В. Ламанський, В. Пархоменко, А. Карташов та інші.

У житті св. Кирила (Костянтина Філософа) відзначається, що він з братом хрестив язичників – кагана хазар і його людей, з чого деякими істориками був зроблений висновок, що брати хрестили хазарські племена. Ця думка спростовується тим фактом, що хазари за своїм віросповіданням на той час були не язичниками, а монотеїстами (головним чином іудеями), а іудаїзм вже довгий час був офіційною релігією Хазарського каганату. До того ж, на думку С. Плетньової, хазаро-іудейські кагани настільки фанатично були прихильні своїй новій вірі, що саме в цей час вели в країні релігійні війни²⁷. Цілком очевидно, що від св. Кирила хрестилися тоді не хазарські, а якісь інші племена. Святі Кирило і Мефодій дійсно їздили у складі хазарського посольства в м. Тиль, можливо, навіть брали участь у диспуті з іудейськими первосвященниками, проте та місія була суто дипломатичною і, до речі, виявилася невдалою. Про це в листі до Хасдая Ібн-Шафрута свідчить і хазаро-іудейський каган Йосиф²⁸. Ніякого навертання хазарського кагана до християнства в 860 – 861 роках, про яке йдеться в пізніших редакціях життя св. Кирила, історія не знає. Як відмічає С. Плетньова, «християнізація Хазарії взагалі не влаштувала кагана, оскільки вона, по суті, означала ідеологічне підпорядкування сусіднім християнським державам і, головне, могутній Візантійській імперії»²⁹. Тому з часів примусового запровадження в Хазарії іудаїзму, християнство, що мало тут давнє коріння і розгалужену церковну організацію (сім епархій на чолі з архієреями), опиняється в нерівних умовах у порівнянні з новою державною релігією. На думку С. Плетньової, від недавньої надзвичайної віротерпимості в каганаті не залишилося і сліду³⁰. З цією думкою погоджується М. Артамонов, який відмічає, що з введенням в Хазарії іудаїзму «релігійні обмеження і переслідування поширилися не лише на християн, вони охопили і мусульман»³¹.

Більше того, в країні на релігійному ґрунті почалася жорстока громадянська війна. Як відмічає С. Плетньова, «нова релігія не об'єднала, а навпаки, роз'єднала і без того хитке державне утворення, очолюване хазарами. Прийняття іудаїзму каганом, царем і усією ітільською знаттю відірвало їх від хазарської аристократії. Між ітільською і провінційною аристократією почалася боротьба за владу і вплив у каганаті. Боротьба велася безжальна, в ній гинули не лише «фрондери», але і видатні представники іудейської верхівки»³².

Виходячи з вищесказаного, говорити про прийняття хазарським каганом християнства в 860-і рр. не доводиться. Швидше за все, може йтися лише про хрещення східнослов'янських язичницьких племен, які до цього довгий час перебували в тісному військово-політичному союзі з Хазарією, і тільки помилково, за старою пам'яттю, були названі пізнішими авторами життя св. Кирила «хазарами».

На думку В. Ламанського: у візантійських та західно-європейських авторів «усі слов'янські племена, які платили данину хазарам, називалися загальним ім'ям хазар, точно так, як згодом стали називатися ім'ям Русі»³³. Нагадаємо, що, згідно з «Повістю временних літ», у тій чи іншій формі данинної залежності від Хазарії певний час перебували східнослов'янські землі полян, сіверян, радимичів і в'ятичів. Та і в самій Хазарії, як повідомляють арабські автори Абульфед, ал-Бекри та інші, слов'яни становили значну частину населення каганату³⁴. Тому, як вважає Ламанський, для західних агіографів «уся ця велика країна від Дербенту на північний захід до Києва і далі була Хазарією»³⁵. Подібне уявлення про землі східних слов'ян складалося не без участі самих хазар. Так, хазарський каган Юсиф у листі до скарбника кордовського халіфа, описуючи Хазарію, включав до неї і значну кількість земель східного слов'янства, що знаходилися в данинній залежності від неї. Більше того, навіть у деяких візантійських та італійських джерелах XIV-XV ст. під терміном «Хазарія» згадуються Крим та Причорномор'я, а саме Чорне море називається Хазарським.

Тому не дивно, що переписувачі житій св. Кирила (тексти яких дійшли до нас лише в списках XV – XVI ст.³⁶) помилково називають східних слов'ян «хазарами», а самі їхні землі – «Хазарією» або «провінцією Хазарії».

Слід зазначити, що помилка відносно хазарського походження подніпровських слов'ян була поширеною не лише серед зарубіжних, але і вітчизняних авторів, причому навіть у XVIII – XIX ст. Навіть у так званій «Історії Русів», виданій у Москві в 1846 р., ця помилка повторювалася як історичний факт. Зокрема, її автор, називаючи слов'янських воїнів «козарами», стверджує, що пізніше вони були греками перейменовані «з козар у козаки, і така назва назавжди вже у них залишилася»³⁷. При цьому автор «Історії Русів» до «козар» відносить і напад русів на Константинополь у 860 р.³⁸, а також і самого київського князя Оскольда, названого тут «звитяжним у війнах»³⁹.

Подібна думка досить часто зустрічається в літературі XVII – XVIII ст. Так, у літописі гадяцького полковника Григорія Грабянки (кінець XVII – поч. XVIII ст.) стверджується, що «народ малоруський, прозваний козаками», походить «від козар»⁴⁰ і що «їхні, козаків, пробатьки – козари»⁴¹, а також, що «народ славенський або козари» «перетворилися з козарів на козаків»⁴². Більше того, автор стверджує, що «від козарів малоруські вої мало що змінили: змінили назву, замість козарів козаками іменуються»⁴³. А про похід на Константинополь і хрещення в IX ст. Грабянка так повідомляє: «Каган з охотою піддався на підмову і з великим військом козарським... рушив на стольний град Константинополь. І таки взяв би його, колиб не був переможений чудесною нездоланною силою Пресвятої Богородиці... Після тієї страшної перемоги над козарами під Константинополем... невдовзі козари, з греками помирившись похристиянськи, почали від херсонян переймати віру і, споріднившись з ними, поклали в себе православно-кафоличний догмат проповідувати. І на тому наміру своєму твердо стояли»⁴⁴. Також Грабянка пише, що хазари «продовжували владарювати над Києвом та над іншими руськими землями, щедру данину в них збираючи»⁴⁵.

В іншому документі – конституції П. Орлика за 1710 р. про предків українських козаків аналогічно стверджується, ніби «народ козацький, давній та відважний, раніше званий козарським, спочатку піднісся безсмертною славою, широкими володіннями

і героїчними діями, яких не лише сусідні народи, але і сама Східна (Візантійська) Імперія на морі й на суші боялася настільки, що Східний Імператор, замисливши умирити цей народ, поєднався з ним тісним союзом»⁴⁶. І що народ цей був тоді навернений до «віри православного східного обряду, якою колись відважний козацький народ був просвічений через козарських князів від Константинопольського Апостольського престолу. І відтоді аж донині (наш народ) твердо в ній перебуває, ніколи не стривожений чужинською релігією»⁴⁷.

Безумовно, ані «Історію Русів», ані літопис Г. Грабянки, ані Конституцію П. Орлика неможливо в даному випадку розглядати як серйозні джерела. Проте наведені тут цитати можуть свідчити про те, наскільки міцно вказана помилка була поширеною аж до XVIII – XIX ст., що навіть в політичних документах як загальновізантійський факт відбивалося помилкове уявлення про хрещення в IX ст. не Русі, а «Хазарії», і що нібито через «хазарських каганів» християнство поширилося на Русі. Причому, в даному випадку історія вітчизняного православ'я виводиться не від Володимира, а задовго до нього, від якогось «козарського князя», що прийняв православ'я від Константинопольського патріархату. Тут ми бачимо явний зв'язок з легендою Паннонського життя про хрещення «хазарського кагана» св. Кирилом, посланим константинопольським патріархом.

Варто звернути увагу, що якщо навіть вітчизняні автори так довго були схильні до подібного роду помилок, то що можна чекати від зарубіжних укладачів і переписувачів житійних оповідань, які були мало знайомі з історією як Хазарії, так і Русі, і тому з повною серйозністю повідомляли про хрещення в 860 – 862 рр. «хазарського кагана» і його підданих.

Повертаючись до «хазарської місії» свв. Кирила і Мефодія, варто звернути увагу на одну важливу деталь – свою місію солунські брати здійснюють не самостійно, а у складі офіційної дипломатичної місії візантійського імператора. Цей момент також наштовхує на думку про її можливий взаємозв'язок з наслідками походу русів у 860 р. Безумовно, така впливова світова наддержава, якою була тоді Візантія, не пішла б на поспішне налагодження дипломатичних стосунків з «народом неіменитим, народом, що не брався в розрахунок, народом, що зараховується до рабів, безвісних, – але який отримав ім'я від походу на нас», – як відгукується про русів патріарх Фотій у своїй «Другій гомілії на нашестя Росів»⁴⁸. Саме така думка панувала тоді серед греків відносно Русі, яка, судячи з усього, до подій 860 р. вважалася «провінцією Хазарії». І неспроста Фотій називає русів «народом неіменитим» (тобто таким, що не мав імені) і «зараховуваним до рабів». Маючи тісні дипломатичні й династичні відносини з Хазарією, Візантія, за старою традицією, могла розглядати русів як підданих хазарського кагана, тобто «рабів». Тому не дивно, що після їхнього набігу в 860 р. на Константинополь, греки не лише продовжують вважати їх «хазарами», але і направляють посольство до хазарського кагана, де з'ясовують політичний статус «невідомої» їм Русі. Лише після того, як в Ітилі була підтверджена інформація, що Русь більше не є данником Хазарії, грецька дипломатична місія могла почати переговори з язичницьким князем (каганом) русів, що і знайшло своє часткове відображення в агіографічних казаннях про св. Кирила (Костянтина Філософа).

В. Ламанський звертає увагу на те, що вміщені в Паннонських житіях два оповідання (про релігійні диспути Костянтина Філософа з євреями в Ітилі і про хрещення ним язичницького кагана) істотно різняться між собою. У першій розповіді «Костянтинові співрозмовники і опоненти – євреї-книжники, а тут – некнижна чадь. На початку з'являється немов каган хазарський, єврейського сповідання, а тут теж каган, тільки язичник. У першій розповіді сцена відбувається неначе в палаці, в покоях кагана хазарського. У другій же розповіді, погано пов'язаній з першою, і каган не єврейського сповідання і був тоді, як видно, зовсім в інших відносинах з Візантією. Каган другої розповіді був ще нещодавно ворогом греків: у нього випрошує собі Костянтин Філософ двісті чоловік полонених з греків»⁴⁹.

Аналізуючи ці та інші подробиці, акад. В. Ламанський приходять до висновку, що «згадуване в Житті Костянтина Філософа хрещення ним двохсот сімей і було перше

Хрещення Русі, що згадується патріархом Фотієм»⁵⁰. І що «862 рік – не рік створення держави Русі, а рік першого хрещення Русі і введення в ній грамоти»⁵¹. Цієї ж думки дотримувався і проф. А. Карташов⁵².

На думку Ламанського і Карташова, під впливом київського князя Оскольда, Великоморавський князь Ростислав (846 – 870) теж запросив до себе в 863 р. перших слов'янських просвітителів і за прикладом сусідньої Київської Русі заснував власні національні православні єпархії⁵³. У Моравській легенді про ті події розповідається, що «Князь Моравії, почувши, що зробив філософ (Костянтин) у країні хазар (тобто Русі. – С.Ш.), а також маючи піклування про свій народ, відправив до імператора (візантійського – С.Ш.) послів з проханням, щоб той направив до його народу справжнього вчителя, який вказав би їм православну віру, встановлений закон і шлях істини»⁵⁴. За легендою виходить, що морави запросили до себе солунських братів після поширення чуток про їхні успіхи серед сусідніх «хазар». «Італійська легенда», яку, треба думати, склав єпископ Гавдерик Велетрійський, що мав можливість спілкуватися зі св. Кирилом у Римі, вже дещо конкретніше натякає на хрещення ними саме русичів, вказуючи на місіонерську діяльність не в самій Хазарії, а в «хазарській провінції». Як ми вже відмічали вище, саме такою «провінцією» тривалий час вважалася Русь не лише серед хазар, але і серед візантійців.

Розміркуючи про це, проф. А. В. Карташов відмічає: «Святі брати тому і покликані були до Моравії, що в їхніх руках був вже готовий апарат слов'янських перекладів. Морави просять собі не грецького катехізатора замість латинського і не в грецькій мові полягає «доброта закону, що походить від греків на усі країни». Що справа йде про продовження вже початої Візантією слов'янської віровчительної і богослужбової місії і тільки про долучення її до нової території і нового народу. Чутка про це стала відома в Моравії, і ні в чому іншому морави не мали потреби клопотатися перед Візантією»⁵⁵. Продовжуючи розвивати цю тему, проф. Карташов звертає увагу на неможливість фантастично-швидкого перекладу Святого Письма і багатьох богослужбових книг на слов'янську мову, як це подається в Паннонських житіях. Ця копітка і важка праця вимагала багатьох років, життє ж про це замовчує. «Уся багаторічна справа перекладу Біблії і богослужіння, – акцентує увагу Карташов, – здійснюється (за життєм. – С.Ш.) в одну мить перед відправкою до Моравії. Вигода штучного дива. Вузкий націоналіст моравин прагне вкрасти примат великого подвигу слов'янських апостолів на славу свого племені... Якби справа йшла так, як хочеться моравському фальсифікаторові..., тоді святі брати їхали б до Моравії майже з порожніми руками і, проповідуючи там усно, були б ще беспорядні налагодити школу, бо не було б ще текстів для навчання учнів і дітей. Між тим оповідач життя не соромлячись говорить нам, що як тільки Костянтин доїхав до Моравії, так негайно поставив на ноги багатолюдну школу і розгорнув перед нею широке коло богослужбових книг»⁵⁶.

За часів місіонерської діяльності святих Кирила і Мефодія до складу Великоморавської держави, окрім власне моравських земель, входили Західна Словаччина, Чехія, частина Південної Австрії, Нижня Паннонія, землі князівства Вислян, обидві частини Силезії (Вроцлавська і Опольська) і земля Лендян; на півночі вона досягала польського Кракова, а на сході простягалася до руських Карпат (через слов'яноруські Перемишльщину, Холмщину і Підляшшя до самої Галиції), до самої річки Сян. У значній частині цих неосяжних просторів благовістували святі Кирило і Мефодій та їхні учні, серед яких могли бути і руси. Так, народний переказ зберіг свідчення про посередництво між Руською і Моравською єпархіями Наврока, який був учнем святих Кирила і Мефодія⁵⁷.

Слід зазначити, що серед багатьох, згодом латинізованих, західнослов'янських народів православ'я і слов'янська писемність довгий час міцно трималися, навіть незважаючи на німецько-католицьку експансію. Так, у Чехії і Польщі богослужіння за східним або «русинським» обрядом, як його іноді називали в цих країнах за старою пам'яттю, які здійснювалися на церковно-слов'янській мові, незважаючи на численні гоніння, тривали аж до другої половини XI ст., коли латинським місіонерам остаточно вдалося знищити сліди самовідданої праці святих Кирила і Мефодія. У 967 році (за

двадцять років до хрещення Володимира Київського!) римський папа Іоан XIII, затверджуючи в Празі римсько-католицьке єпископство, вимагав, щоб богослужіння здійснювалися не за обрядами Болгарської або Русинської (!) церкви, також не за звичаєм на слов'янській мові, але за статутами римо-католицькими⁵⁸. Отже, ми маємо усі підстави припускати, що жива пам'ять про «русинський обряд» у Чехії тільки у черговий раз засвідчує «русинський» характер місії апостолів слов'ян.

Католицький історик доктор Ю. Федорів звертає увагу, що в одній з чеських хронік XIII ст. св. Мефодія називають «русином» навіть за національністю. Це повідомлення можливо пояснити лише тим, що прийшов святитель у ті краї з Русі, де був деякий час пастирем-місіонером. Згодом, зі знищенням у Чехії німецькими католицькими місіонерами заснованих св. Мефодієм національних православних єпархій (де мовою богослужіння була церковно-слов'янська), про перше хрещення чехів було практично забуто, а тому хроніст, як пише Ю. Федорів, «з тугою згадує «русина» Мефодія»⁵⁹. Подібні згадки поодинокі збереглися і в наших вітчизняних джерелах. Так, наприклад, у руському пергаменному пролозі з вологодського Спасо-Прилуцького монастиря святитель Мефодій без будь-яких пояснень названий «вчителем руським». На думку проф. Карташова, «переписувач пергаменного прологу XV ст. списав з якогось древнього оригіналу це переконання давньоруських книжників»⁶⁰.

Пространне житіє св. Кирила повідомляє: «І знайшов він там (у Херсонесі. – **С.Ш.**) Євангеліє і Псалтир, писані *руськими* письменами, і людину, яка говорить на тій мові. І, поспілкувавшись із ним, зрозумів він зміст мови і, **порівнявши її зі своєю, виділив голосні і приголосні**. І, здійснивши молитву Богові, невдовзі став читати й розмовляти. І всі дивувалися йому, і славили Бога»⁶¹. Варто звернути увагу, що в житії сказано, що Кирил не стільки винайшов нову писемність, скільки порівняв руські письмена зі своїми, виділивши голосні і приголосні. Також в «Толковій Палей» (XV ст.), яка укладалася на основі древніших джерел, повідомляється: «Грамота руська єсть Богом дана в Корсуні русину. Від неї ж навчився філософ Костянтин, і звідти **склав і написав книги руським гласом**»⁶².

Крім того, в згаданому вже «Бандуричевому казанні», хоча спочатку помилково і змішуються обставини хрещень 860-х і 980-х років, тобто при Оскольдї й Володимирі, далі виразно описується виключно перше хрещення русичів. У цьому рукописі повідомляється про відправлення імператором до русичів єпископа, здійснення ним чуда з Євангелієм і масового хрещення руських язичників. Проте найціннішим тут є свідцтво, що разом з єпископом до русичів було послано двох знаменитих учених мужів, Кирила і Афанасія (*учні Мефодія нерідко порівнювали його з Афанасієм Великим*⁶³), які, «бачучи, що руси не розуміють грецького алфавіту, і побоюючись, щоб за невмінням писати і читати вони незабаром не відпали від віри, накреслили для них тридцять п'ять букв, які називаються: *аз, буки, веди* та інші. і за допомогою яких руси і донині залишаються непохитні в пізнанні християнської віри»⁶⁴.

Усі ці та інші свідчення дали підстави В. Ламанському, В. Пархоменку, А. Карташову та іншим вважати, що Кирило і Мефодій саме у зв'язку з дорученням їм св. Фотієм і імператором Михаїлом хазаро-руської місії переклали слов'янською мовою Святе письмо та інші богослужбові книги і здійснили перше Хрещення Русі за кілька років до початку їхньої знаменитої моравської місії⁶⁵.

Варто додати, що Ламанський категорично відкидав припущення Є. Голубінського про те, що під «руськими письменами» слід вважати готську мову. Не погоджувався з такою гіпотезою і Карташов. А в наш час її відкидав проф. М. Артамонов. За його словами, «відкриття в Херсонесі Євангелія і Псалтирі, написаних руською мовою, напевно, відіграло вирішальну роль в їхній (свв. Кирила і Мефодія. – **С.Ш.**) подальшій просвітницькій діяльності серед слов'ян. Знаючи слов'янську мову і ознайомившись з руською абеткою, Константин безперешкодно зміг читати руські письмена, про що йдеться в «Житії». Ці руські письмена, імовірно, і покладені були ним за основу слов'янської абетки, укладеної для Моравії, а Євангеліє і Псалтир, винайдені в Херсоні, стали, таким чином, тим зерном, з якого зросла вся пізніша слов'янська, спочатку перекладна, а згодом і оригінальна література»⁶⁶.

Говорячи про початок християнізації Русі в IX ст., неможливо обійти увагою питання створення церковної організації. Візантійські джерела свідчать не лише про хрещення русичів і їх князя в IX ст., але і повідомляють про призначення на Русь в цей час окремого архієрея з Візантії. Зокрема, про це повідомляють як патр. Фотій (858 – 867 і 878 – 886), так і імператор Костянтин Багрянородний (911 – 959). При цьому патр. Фотій пише, що хрещення Русі сталося під час його святительства і, відповідно, – за часів імператора Михаїла III, а Костянтин Багрянородний приписує заслуги хрещення русів своєму дідові й співправителеві Михаїла – Василю I Македоняну і наступникові (і в той же час супротивникові) св. Фотія – патріархові Ігнатію. У зв'язку з цим ще М. Карамзін припускав, що на Русь могли двічі посилати церковних ієрархів – за часів Фотія і за часів Ігнатія⁶⁷. Таке припущення є найбільш правдоподібним, оскільки після усунення св. Фотія з патріаршого престолу в 867 р. він був засланий до ув'язнення, а багато поставлених ним єпископів позбавлено церковних кафедр⁶⁸. Заміна церковної ієрархії сталася не лише у Візантії, але і в інших країнах візантійської співдружності, зокрема і в нововерненій Болгарії, про що відомо з листа папи Адріана II до патріарха Ігнатія від 871 р.⁶⁹ Цілком імовірно, що за існуючої політичної ситуації у Візантії новий архієрей, який змінив Фотієвого ставленика, був посланий патр. Ігнатієм і на Русь. Таким чином, на думку П. П. Толочко, розбіжності між двома джерелами, накладаючись одна на одну, торкаються не суті явища, а лише його приурочення⁷⁰.

З грецьких джерел відомо, що на Русі в IX ст. була заснована єпархія (митрополія). Вітчизняні ж джерела (Статут св. Володимира, Іоакимівський літопис, як і пізніші – Густинський літопис, Київський Синопис, Степенна книга, «Палінодія» Захарії Копистенського та ін.) дають підстави вважати, що після хрещення русів першим митрополитом Київським патріарх Фотій призначив св. митрополита Михаїла⁷¹. Хоча в одному з пізніх грецьких рукописів, виявлених єпископом Порфірієм (Успенським) на Афоні, першим руським архієреєм названий єпископ Олексій⁷². Інші джерела називають також ім'я митрополита Леона, хоча Никоновський літопис уточнює, що він був посланий на Русь вже після смерті митр. Михаїла від «блаженного патріарха Фотія Константиноградського»⁷³.

Оскільки, як ми могли переконатися вище, на Русь в IX ст. принаймні двічі послали архієреїв, то немає нічого дивного в тому, що різні джерела називають і різні імена перших руських ієрархів. Як би то не було, але саме з того часу Руська єпархія, задовго до офіційного Володимирова Хрещення Русі, займала за різними джерелами 60 або 61 місце в диптиху православних кафедр Константинопольського патріархату⁷⁴.

Тому В. Ламанський і А. Карташов були переконані, що 862 рік неточно занесений до тексту Київського літописного зводу як рік нібито заснування давньоруської держави, швидше за все виправдовується спогадами духовенства і перших київських християн про те, що цього року почала своє існування Руська єпархія на чолі з власним архієреєм⁷⁵.

Не виключено, що початкова єпархія Києворуська, вірогідно, могла мати статус місіонерської і з цієї причини в перші роки свого існування не мала якоїсь конкретної географічної прив'язки, пересуваючись з місця на місце.

Розвиток початкової Давньоруської церкви, як і християнства, на Русі був штучно перерваний у 882 р., коли новгородський воєвода Олег підступно вбив київського князя Оскольда й оволодів київським князівським престолом.

Акад. П. П. Толочко зазначає, що в 882 р. «стався, по суті, політичний переворот»⁷⁶, причиною якого могла бути християнізаційна політика князя Оскольда і невдоволення нею з боку місцевої язичницької знаті⁷⁷. На цей чинник звертав увагу ще В. Татіщев, а у наш час – Б. Рибаків, О. Рапов, М. Брайчевський та інші історики⁷⁸. Таку думку підтверджують, зокрема, відомості Іоакимівського літопису, що повідомляє про змову киян проти князя Оскольда⁷⁹. Дещо іншої точки зору дотримувався Л. Гумільов. На його думку, похід Олега на Київ і вбивство Оскольда були наслідком варяго-хазарської змови⁸⁰. При цьому Гумільов усе ж не виключає антихристиянського характеру такої змови.

Проф. А. Карташов вважав, що християнство на Русі після вбивства Оскольда вимушене було піти в підпілля, свого роду «катакомби», тим самим уподібнившись гнаній першохристиянській церкві Римської імперії⁸¹. Цю думку в наш час розділяли акад. Б. Рибаків, акад. П. Толочко, проф. О. Рапов, проф. М. Брайчевський та інші історики, які вважали, що після 882 р. на Русі почалася язичницька реакція, що вилася в гоніння і репресії проти перших київських християн⁸².

Штучне переривання християнської місії на Русі призвело до забуття подробиць першого Хрещення Русі, здійсненого, як вважали В. Ламанський і А. Карташов, слов'янськими просвітителами Кирилом і Мефодієм⁸³.

Незважаючи на це, саме в Руській церкві завжди надавалося особливе значення спадщині просвітницької місії Кирила і Мефодія. Також навіть церковне свято святих Кирила і Мефодія як рівноапостольних першовчителів слов'янських, що традиційно святкується 24 травня, було особливо популярним у Руській церкві і під її впливом, як вважають деякі історики, поширилося вже серед південних слов'ян⁸⁴.

Апостольська місія святих Кирила і Мефодія була настільки значуща, що богослови і церковні історики часто порівнюють їх з Апостолом Павлом. Жоден з місіонерів Східної або Західної церкви не зробив так багато для поширення християнства і писемності і не мав такого впливу на подальший хід подій у європейському, особливо слов'янському світі, як ці святі брати. Якщо гіпотеза акад. В. Ламанського вірна, то можна вважати, що місію благовіствування в Східній Європі і створення слов'янської писемності вони почали саме з Київської Русі, що мало вирішальне значення в процесі становлення як Давньоруської церкви, так і давньоруської державності, її культури, духовності і писемності.

1. Артамонов М.И. История хазар. – СПб., 2012. – С. 335.

2. Ламанский В. И. Славянское житие Св. Кирилла как религиозно-эпическое произведение и как исторический источник // Журнал министерства народного просвещения (ЖМНП). – 1903. – 4-6, 12; – 1904. – 1, 4-5; Ламанский В.И. Славянское житие св. Кирилла. – Пг., 1915. – С. 73-75, 97, 99, 111-112; Шумило С.М. Наукова спадщина академіка В. Ламанського й теорія хазаро-руської місії Кирила та Мефодія // Християнізаційні впливи в Київській Русі за часів князя Оскольда: 1150 років. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернігів-Луцьк, 2011. – С. 162-169; Карташев А. В. Очерки по истории Русской Церкви. – М., 1993. – Т. 1. – С. 79-92; Отрывок из путешествия епископа Порфирия Успенского в Афонские монастыри и скиты в 1846 году. О св. Кирилле просветителе славян Моравских // Труды Киевской Духовной Академии. – Киев, 1877. – Т. 4. – С. 89; Пархоменко В. Начало христианства на Руси. Очерк по истории Руси IX – X вв. – Полтава, 1913. – С. 52-53; Пархоменко В. Три момента начальной истории русского христианства // Известия. – 1913. – Кн. 4; Пархоменко В. К истории начального христианства на Руси // Известия. – 1914. – Кн. 3; Пархоменко В. Христианство Руси до Владимира Св. // Вера и Разум. – 1912. – № 9-10; Корсунский И.Н. Значение святых Кирилла и Мефодия, как учителей народа русского. – М., 1885; Лавровский Н. Кирилл и Мефодий и начало христианства в России // Мефодиевский юбилейный сборник. – Варшава, 1885. – С. 1-20; Погодин М.П. Кирилло-Мефодиевский сборник в память о совершившемся тысячелетии славянской письменности и христианства в России. – М., 1865; Лисовой Н. Н. Аскольд, Кирилл и Мефодий: у истоков славянской миссии // Домострой. – 1992. – № 21, 26 мая. – С. 10; № 25, 23 июня. – С. 11; Настольная книга священнослужителя. – М., 1979. – Т. 3. – С. 499-501; Полонська-Василенко Н. Князь Київський Оскольд і перше хрещення Русі. // Наша Культура. – Вінніпег, Канада. – 1952. – Ч. 8. – С. 25; Міллер М. Християнство в Україні-Русі до Володимира // Визвольний Шлях. – Лондон, В. Британія. – 1959. – Ч. 7. – С. 754; Нагаєвський І. Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні. – Рим, 1954. – С. 9 – 11; Шумило С.В. Князь Оскольд и христианизация Руси. – К.: Дух и літера, 2010. – С. 20-25.

3. Кузенков В.П. Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в

средневековых письменных источниках // Древнейшие государства Восточной Европы. Проблемы источниковедения. – М., 2000. – С. 3-173; Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси: IX – первая половина X в. – М., 1980. – С. 59 – 60; Толочко П.П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. – К., 1987. – С. 14, 22; Сахаров А. Н. 860 год: начало Руси // Християнізаційні впливи в Київській Русі за часів князя Оскольда: 1150 років. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернігів-Луцьк, 2011. – С. 18-27; Рыбаков Б.А. Предпосылки образования древнерусского государства. – М. 1958; Рыбаков Б.А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. – М., 1963. – С. 163-165; Левченко М. Очерки по истории русско-византийских отношений. – М., 1956. – С. 57 – 58; Шумило С.В. Князь Оскольд и христианизация Руси. – К.: Дух и литера, 2010. – С. 15-37; Шумило С.В. Християнізаційні впливи на Русі в IX ст. // Християнізаційні впливи в Київській Русі за часів князя Оскольда: 1150 років. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернігів-Луцьк, 2011. – С. 58-73; Шумило С.В. Поход 860 года на Константинополь и начало христианизации Руси при князе Оскольде: 1150 лет // Труды первой международной конференции «Начала русского мира», состоявшейся 28 – 30 октября 2010 года. – СПб: Блиц, 2011. – С. 33-46; Шумило В.В. Мирний договір 860 р. та міжнародне визнання Русі // Християнізаційні впливи в Київській Русі за часів князя Оскольда: 1150 років. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернігів-Луцьк, 2011. – С. 41-48; Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси: Пер. с укр. – Киев, 1989. – С. 42-96; Брайчевский М.Ю. Выбране. К., 2009. – Т. 1-2; Брайчевский М.Ю. Неизвестное письмо патриарха Фотия киевскому кагану Оскольду и митрополиту Михаилу Сирину // Византийский временник. – 1986. – Т. 47.

4. Еп. Порфирий Успенский. Четыре беседы Фотия, святейшего патриарха Константинопольского. – СПб., 1863; Порфирий (Успенский), архим. Драгоценная для России находка на Святой Горе Афонской // Церковная летопись. 1861. 11 ноября. – С. 688–700; Фонкич Б. Л. К вопросу о происхождении Иверского списка гомилий Фотия о шестивии россов на Константинополь // Byzantinoslavica. 1981. – Т. 42. – Р. 154; Ловягин Е. Две беседы святейшего патриарха Константинопольского Фотия по случаю шестивии россов на Константинополь // Христианское чтение, издаваемое при Санкт-Петербургской духовной академии. – 1882. – Ч. 2. – С. 414–419, 430-443; Кузенков В.П. Указ. соч. – С. 3-173; Byzantinorossica: Свод византийских свидетельств о Руси. Нарративные памятники. – М., 2009. – Т. 2. – С. 139-191.

5. Повесть временных лет. – Л., 1926. – Т. 1. – С. 21.

6. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью // ПСРЛ. – 1862. – Т. 9. – С. 9.

7. Толочко П. П. Указ.соч. – С. 14–22; Сахаров А. Н. Указ. соч. – С. 59–60; Рыбаков Б. А. Указ.соч.; Левченко М. Указ. соч. – С. 57–58; Брайчевский М. Ю. Указ. соч.; Котляр Н.Ф. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах. – К., 1986. – С. 39; 50-51; Шумило С.В. Князь Оскольд и христианизация Руси... – С. 15-37.

8. Толочко П. П. Указ. соч. – С. 14, 22

9. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. – М., 1982. – С. 99; Ловмянский Х. Русь и норманны. – М., 1985. – С. 194-197; Толочко П.П. Спорные вопросы ранней истории Руси // Славяне и Русь (в зарубежной историографии): сб. научн. трудов. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 104-108; Седов В.В. Славяне. Историко-археологическое исследование. – М., 2003. – С. 255-295.

10. Голубинский Е. История русской церкви. – М., 1901. – Т. 1. – Ч.1. – С. 63-70; Пархоменко В. Начало христианства на Руси... – С. 52-53; Вернадский Г.В. Древняя Русь. – Н.И., 1943.

11. Мачинский Д.А. Была ли Ладога столицей Руси? // Культура, образование, история Ленинградской области: сб. науч. трудов. – СПб., 2002. – С. 58-60; Кирпичников А.Н., Сарабьянов В.Д. Старая Ладога – древняя столица Руси. – СПб, 2010. – С. 51-90; Кирпичников А.Н. 1250-летие Старой Ладоги // Культура, образование, история Ленинградской области. – СПб., 2002. – С. 58-60; Цукерман К. Два этапа формирования древнерусского государства // Археология. – 2003. – № 1. – С. 76-99.

12. Прицак О., Голб Н. Хазаро-еврейские документы X в. – Москва-Иерусалим, 1997; Иванов И. Аскольд и Дир. Исторические фальсификации // Русский вестник. – №3, 06.02.2011.
13. Новосельцев А. П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI–IX вв. // Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С. 411–412; Цветков С. В. Поход руссов на Константинополь в 860 г. и начало Руси. – СПб, 2010. – С. 20, 86–87; Иловайский Д. И. Начало Руси. – М., 2006. – С. 71, 332; Вернадский Г. В. Древняя Русь. Гл. VIII. §§ 4, 8.
14. Вернадский Г.В. Указ. соч. Гл. VIII. § 8.
15. Там само. – § 4.
16. Иловайский Д. И. Указ. соч. С. 332.
17. Там само. – С. 71.
18. Талис Д.Л. Росы в Крыму // Варяго-русский вопрос в историографии. Сб. статей и монографий. – М., 2010. – С. 589.
19. Шумило С.В. Християнізаційні впливи на Русі в IX ст... – С. 60; Шумило С.В. Поход 860 года на Константинополь... – С. 33-46; Лысенко Н. «Фотиево» Крещение славяно-россов и его значение в предыстории Крещения Руси // Богословские труды. – Сб 29. – М., 1989. – С. 27-40; Брайчевский М. Ю. Вибране. – Т. 2. – С. 430, 453; Брайчевский М. Ю. Утверждение христианства на Руси. – С. 46; 49; 89.
20. Толочко П. П. Київ і Русь. – К., 2008. – С. 38–39.
21. Пространное житие Кирилла. Цит. по: Родник Златострунный. Памятники болгарской литературы IX–XVII вв. – М., 1990. – С. 116.
22. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. // ПСРЛ. – 1862. – Т. 9. – С. 9.
23. Там само. – С. 9.
24. Ламанский В. И. Указ. соч. // ЖМНП. – С. 387.
25. Толочко П.П. Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. – К., 2005. – С. 106; Рыбаков Б.А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. – М., 1963. – С. 216–247, 280–289; Шахматов А.А. Повесть временных лет. – Пг., 1916. – Т. 1. – С. 32–37; Брайчевський М.Ю. Вибране. – Т.1. – С. 335–338.
26. Толочко П.П. Дворцовые интриги на Руси. – К., 2001. – С. 16–20.
27. Плетнева С. А. Хазары. – М., 1986. – С. 68–69.
28. Коковцов П. К. Еврейско-хазарская переписка в X в. – Л, 1932; Прицак О., Голб Н. Хазаро-еврейские документы X в. – Москва-Иерусалим, 1997.
29. Плетнева С. А. Указ. соч. – С.33.
30. Плетнева С. А. Там само. – С. 68–69.
31. Артамонов М.И. История хазар. – СПб., 2002. – С. 333.
32. Плетнева С. А. Там само. – С. 63–64.
33. Ламанский В. И. Указ. соч. – С. 152.
34. Карташов А. В. Указ. соч. – С. 61; Артамонов М.И. Указ. соч. – С. 225; Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1991. – Т. 1. – С. 227; Брайчевський М.Ю. Вибране. – Т.2. – С. 59–63; Гумилев Л.Н. Тысячелетие вокруг Каспия. – М., 1998. – С. 174.
35. Ламанский В. И. Указ. соч. – С. 381.
36. Ламанский В. И. Там само. – С. 347.
37. История Руссов или Малой России. – М., 1846. – С. 2.
38. Там само. – С. 3.
39. Там само.
40. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. – К.: Т-во «Знання», 1992. – С. 15.
41. Там само. – С. 14.
42. Там само. – С. 20; 14.
43. Там само. – С. 22.
44. Там само. – С. 19–20.
45. Там само. – С. 21.
46. Цит. по: Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. – К., 1993. – С. 25.

47. Там само. – С. 27.
48. Еп. Порфирий Успенский. Четыре беседы Фотия, святейшего патриарха Константинопольского. СПб., 1863; Ловягин Е. Две беседы святейшего патриарха Константинопольского Фотия. – Ч. 2. – С. 414–419, 430–443; Кузенков В.П. Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси... – С. 45–69; *Byzantinorossica: Свод византийских свидетельств о Руси. Нарративные памятники.* – М., 2009. – Т. 2. – С. 139–191.
49. Ламанский В. И. Указ.соч. – С. 375–377.
50. Ламанский В. И. Там само. – С. 387.
51. Ламанский В. И. Там само. – С. 151.
52. Карташев А. В. Указ. соч. – С. 92.
53. Ламанский В. И. Указ. соч. – С. 234, Карташев А. В. Указ. соч. – С. 87–88.
54. Митр. Макарий Булгаков. История Русской Церкви. – М., 1994. – Т. 1. – С. 294.
55. Карташев А. В. Указ. соч. – С. 87–88.
56. Там само. – С. 88–89.
57. Макарий (Булгаков). Указ. соч. – С. 206.
58. Мацеевский В. А. История первобытной христианской Церкви у славян. – Варшава, 1840. – Т. 1. – С. 89–90; Макарий (Булгаков). Указ. соч. – С. 178.
59. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. – Торонто, Канада, 1990. – С. 22.
60. Карташев А. В. Указ. соч. – С. 90.
61. Пространное житие Кирилла. Цит. по: Родник Златострунный. – С. 116.
62. Бодянский О. О времени происхождения славянских письмен. – М., 1865.
63. Ламанский В. И. Указ. соч. – С. 386.
64. Цит. по: Макарий (Булгаков). Указ. соч. – С. 206; *Animadvers. ad Constant. Porph. Bandurii in t. 2. Imper. orient.* – P. 112–114.
65. Ламанский В. И. Указ. соч. – С. 150–352; Шумило С.М. Наукова спадщина академіка В. Ламанського... – С. 162–169; Цветков С.В. Поход русов на Константинополь в 860 г. и проблема «Выбора веры» // Християнізаційні впливи в Київській Русі за часів князя Оскольда: 1150 років. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернігів-Луцьк, 2011. – С. 54–55; Карташев А. В. Очерки по истории Русской Церкви. – М., 1993. – Т. 1. – С. 79–92; Отрывок из путешествия епископа Порфирия Успенского в Афонские монастыри и скиты в 1846 году. О св. Кирилле просветителе славян Моравских // Труды Киевской Духовной Академии. Киев, 1877. Т. 4. С. 89; Пархоменко В. Начало христианства на Руси. – С. 52–53; Лисовой Н. Н. Аскольд, Кирилл и Мефодий. – 1992. – № 21, 26 мая. – С. 10; № 25, 23 июня. – С. 11.
66. Артамонов М.И. Указ. соч. – С. 334.
67. Карамзин Н. История государства Российского. – СПб, 1830. – Т.1. – 138–139.
68. Кузенков П.В. Указ.соч. – С. 128.
69. Литаврин Г.Г. Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. – М., 1988. – С. 54.
70. Толочко П. П. Київська Русь. – К., 1996. – С. 263.
71. Густынская летопись // ПСРЛ. – СПб, 2003. – Т. 40. – С. 41, 29; ПСРЛ. – СПб., 1843. – Т. 1–2. – С. 239; ПСРЛ. – СПб., 1862. – Т. 9. – С. 63–64.
72. Отрывок из путешествия епископа Порфирия Успенского в Афонские монастыри и скиты в 1846 году. О св. Кирилле просветителе славян Моравских// Труды Киевской Духовной Академии. Киев, 1877. – Т. 4. – С. 89; Архим. Макарий (Веретенников). К вопросу о начале Русской иерархии // Християнізаційні впливи в Київській Русі за часів князя Оскольда: 1150 років. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернігів-Луцьк, 2011. – С. 74–84; История иерархии Русской Православной Церкви. Коментированные списки иерархов по епископским кафедрам с 862 года. – М.: «Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет», 2006. – С. 119.
73. ПСРЛ – Т.9 (Летописный сборник. Именуемый Патриаршею или Никоновою летописью). – СПб, 1862. – С. 64.
74. ПСРЛ. – Пг., 1921. – Т. 24. – С. 233; Грюнберг П.Н., Кирпичев И.П. К вопросу

о начале Российской иерархии и Русской Церкви (и о некоторых проблемах древнерусской церковной истории)//История иерархии Русской Православной Церкви. Комментарии списки иерархов по епископским кафедрам с 862 г. – М., 2006. – С. 844; История иерархии Русской Православной Церкви. Комментарии списки иерархов по епископским кафедрам с 862 года. – М.: «Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет», 2006. – С. 119; Карташев А.В. Указ. соч. – С. 92; Толочко П. П. Київська Русь. – С. 264; Архим. Макарий (Веретенников). Указ. соч.; Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (861-1996). – Львів, «Каменярь», 1996. – С. 43; Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси. – С. 42-96; Брайчевский М.Ю. Вибране. – Т.2. – С. 601-605; Брайчевский М.Ю. Неизвестное письмо патриарха Фотия киевскому кагану Оскольду и митрополиту Михаилу Сирину // Византийский временник. – 1986. – Т. 47.

75. Ламанский В. И. Указ. соч. – С. 382; Карташев А. В. Указ. соч. – С. 92.

76. Толочко П.П. Київська Русь. – С. 52; Толочко П.П. Дворцовые интриги на Руси. – К., 2001. – С. 18-19.

77. Толочко П.П. Аскольдова могила // Від Русі до України. Вибрані праці. – К., 1997. – С. 89.

78. Татищев В. Н. История российская. – М.-Л., 1962. – Т.1. – С. 110–118; Рыбаков Б. А.: 1) Древняя Русь. – С. 159-173; 2) Язычество Древней Руси. М., 1988. – С. 392; Рапов О. М. Русская церковь в IX – первой трети XII вв. Принятие христианства. – М., 1988; Толочко П. П. Київська Русь. – С. 48; Брайчевський М. Ю. Вибране. – Т. 2. – С. 335; 719; Брайчевский М. Ю. Утверждение христианства на Руси. – С. 91–92.

79. Татищев В. Н. Указ. соч. – Т. 1. – С. 110–118.

80. Гумилев Л.Н. Открытие Хазарии. – М., 2001. – С. 244-245, 309, 314.

81. Карташев А. В. Указ. соч. – С. 92–93.

82. Рыбаков Б. А.: 1) Древняя Русь. С. 159-173; 2) Язычество Древней Руси. – С. 392; Рапов О.М. Указ. соч.; Толочко П. П. Київська Русь. – С. 48; Брайчевський М. Ю. Указ. соч. – С. 335; 719.

83. Ламанский В. И. Указ. соч. – С. 382, 387; Карташев А. В. Указ. соч. – С. 92; Шумило С.В. Князь Оскольд и христианизация Руси... – С. 20-25;

84. Лисовой Н. Н. Аскольд, Кирилл и Мефодий. – 1992. – № 21, 26 мая. – С. 10; № 25, 23 июня. – С. 11; Настольная книга священнослужителя. – М., 1979. – Т. 3. – С. 499-501.

Исследование посвящено вопросам просветительской миссии свв. Кирилла и Мефодия, изобретению ими славянской письменности и начальной христианизации Руси в IX в. Опираясь на различные древнерусские и византийские исторические свидетельства и источники, а также исследования других авторов, обосновывается гипотеза, что славянские просветители свв. Кирилл и Мефодий изобретение славянской письменности и первые переводы Священного Писания осуществили до своего путешествия в Моравию, в рамках византийской дипломатической миссии 861 – 862 гг. на Русь, в результате которой состоялось первое крещение правящей верхушки Киевской Руси.

Ключевые слова: Святыне Кирилл и Мефодий, киевский князь Оскольд, христианизация Руси, славянская письменность, Византия, Киевская Русь, Крым, Хазария.

Research is devoted to issues of the enlightening mission of Sts. Cyril and Methodius, the invention of the Slavic alphabet and the initial Christianization of Rus in IX century. Based on a variety of Ancient Rus and Byzantine historical evidence and sources, as well as studies of other authors, there is a substantiated hypothesis that Slavic educators St. Cyril and Methodius invented the Slavonic alphabet and did the first translations of the Scriptures before their journey to Moravia, under Byzantine diplomatic mission in Rus in years 861 – 862. As a result of this mission, the first baptism of the ruling elite of Kievan Rus took place.

Key words: Saints Cyril and Methodius, Kyiv Prince Askold, Christianization of Rus, Slavic writing, Byzantium, Kievan Rus, Crimea, Khazaria.